

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De Amsterdamse jaren van Willem Kloos: Deel II (1888-1900)

Oerlemans, F.J.

Publication date
2013

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Oerlemans, F. J. (2013). *De Amsterdamse jaren van Willem Kloos: Deel II (1888-1900)*. [, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

19 Camden Park Road, Camden Square

Op zaterdag 20 oktober 1888 arriveerde Willem Kloos, in gezelschap van Frederik van Eeden, met het raderschip 'Prinses Elisabeth' van de Stoomvaart Mij. Zeeland vanuit een mistig Vlissingen op de pier van Queensborough, bij Sheerness.⁹⁴ Van daar reisde hij door naar een eveneens mistig Londen met in zijn koffertje, op verzoek van Witsen, vijftig sigaren. Op 11 Camden Park Road, Camden Square, niet ver van Regents Park, werd met spanning op hem gewacht. Witsen die zijn Engelse vriendinnetje Blanche, of 'Bibeltje' zoals zij onder de vrienden werd genoemd en haar dochtertje Lizzie achterna was gereisd, had bij mrs. Leverton drie kamers betrokken.⁹⁵ Van Eeden die Witsen polste of hij Kloos voorlopig in Londen kon stallen, benadrukte in zijn schrijven aan Witsen dat Kloos zelf met het plannetje was gekomen. Zoals Kloos in 1885 na zijn afscheid van Martha Doorenbos, de verwijdering tussen hem en Jan Veth en de drukte rondom de oprichting van De Nieuwe Gids en de Julia naar Voorburg vertrok, zo nam hij nu, na de breuk met Albert Verwey, de wijk naar Londen.⁹⁶ Kloos kon er, wat Witsen betref, nog wel bij.

Van Eeden die Kloos twee weken in Bussum onderdak had geboden en had gezien onder welke omstandigheden Kloos zijn cyclus 'Het Boek van Kind en God' tot stand had gebracht, was er niet helemaal gerust op dat het Kloos goed zou doen in Londen. Een kleine week voor Kloos' vertrek gaf hij hem het volgende advies mee: 'Het is geloof ik wel, het beste wat je kunt doen. Maar je moet het doen met het voornemen om daar rustig en kalm afgezonderd te leven en geregeld te werken. Je moet er niet heengaan om je te amuseren, om er veel te zien en mee te roezen in de drukte van een groote stad. Londen is geen stad van plezier, vroolijk leven is er verbazend kostbaar en vermoeiend. - en als je jezelf liefhebt mag je geen excessen doen. Ook moet je goed bedenken dat Witsen erheen gaat om te werken. [...] Witsen zei dat je erg tegen de reis opzag. Als dat zoo is dan zal ik je brengen. Ik ga dan Zaterdagavond met je weg, blijf Zondag in Londen (je komt 's morgens om 7 uur aan) en ga Zondagavond weer terug. Ik hou van een zeereisje.'⁹⁷

19.1 Kloos naar en van Londen

In Kloos' al eerder gememoreerde brief uit oktober 1888 aan Karel Alberdingk Thijm, waarin Kloos de schrijver op zijn Belgische berg verslag deed van zijn poging tot zelfmoord, schreef hij Van Deyssel ook over zijn vertrek naar Londen en zijn plan om vervolgens naar Japan uit te wijken. De passage uit Kloos' brief gaat als volgt:

⁹⁴ De *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 20 oktober 1888 meldt bij de weerberichten voor 19 oktober 8 uur 's morgens: mist.

⁹⁵ Heijbroek 1988, p. 61-62. Op 24 juli 1889 schreef Witsen aan Van der Goes 'ik wilde gaarne m'n inboedel - 'k woon op drie kamers - laten assureeren' Willem Witsen aan Frank van der Goes, Van der Goes-archieff, IISG, MP 818.

⁹⁶ Opvallend is dat Kloos aan zijn eerste biograaf De Raaf weinig heeft losgelaten over zijn breuk met Verwey. De Raaf besteedt er (dan ook) weinig aandacht aan. De Raaf houdt het op een karaktertegenstelling: 'twee fysiek verschillende mensen en twee tegengestelde naturen: de eene een spontaan gemoedsmensch, een van de kunst bezetene, de ander een man van bezonnen overleg met bekeeringsneigingen' Om het kleine hoofdstuk te eindigen met de korte mededeling 'Omstreeks dezen tijd, in 1889, is Verwey uit de redactie gegaan.' De Raaf 1934, p. 60-61.

⁹⁷ Brief van Frederik van Eeden aan Willem Kloos, d.d. 14 oktober 1888, Van Eeden-archieff XXIV C99, BC. De originele brieven van Van Eeden uit deze tijd bevinden zich in het Kloos-archieff, Brieven 69 E 4, K.B.

terwijl ik nu als comble met Willem Witsen in Londen samen ga wonen, en daarna naar Japan vertrek. De conclusie uit dit alles is, dat er een streep door me loopt. Eerst was zij recht, maar nu begint er een gevaarlijke kromming in te komen, zie je [...] De opinies van de verschillende lui over me zijn verschillend: Breitner zegt dat ik gesuceerd [gepijpt] moet worden, v. Eeden beweert, dat ik het delirium heb en Mau [Van der Valk] houdt vol dat ik een enorme vent ben. En ik? Ik zit woest te fuifen, en bedaard verzen te maken, het een na het andere. Middagen achter elkaar bij Riche gedineerd. Een van die keeren was vooral merkwaardig omdat Hein [Boeken] toen een ragebol boven de tafel uitstak en Breitner naast zijn stoel is blijven zitten, in plaats van erop. Op een ander feestmaal bij Couturier hebben zestien van de uitstekendste vernuften en artisten van Nederland als dronken zwijnen door elkaar gelegen – verbeeld-je, bij Couturier, waar alleen bedaarde familie's komen. [...] Mijn volgende brief zal uit Londen komen⁹⁸

Hein Boeken gaf in een brief aan zijn medeclassicus, de componist Alphons Diepenbrock toen leraar in Den Bosch, een samenvatting van Kloos' laatste veertien dagen in Amsterdam. Hieruit blijkt dat Van Eedens observatie dat Kloos 'het delirium' had niet zo gek was, want Kloos was flink aan de drank:

Wij hebben hier in de laatste weken een drukken tijd gehad, maar misschien wel voor het laatst. Ik heb 14 dagen Kloos bij mij te logeeren gehad. In die tijd is Witsen naar Londen gegaan en nu Zaterdag is Kloos ook naar Londen gegaan om vooreerst niet terug te komen. Je kunt nu weer groote dingen voor de kunst van hem verwachten. In den tijd dat hij bij mij was bedronk hij zich iederen avond en maakte verzen iederen ochtend.⁹⁹

Kloos' verzen uit die dagen werden afgedrukt in het decembernummer van *De Nieuwe Gids* tegelijk met zijn verzen uit Londen waaronder het 'Aan L. van Deyssel' opgedragen Homo sum I 'Ik was de groóte Minnaar zonder ruste' en Homo sum II 'Ik ben de Düivel-god dier grúwbre oorkónde'.¹⁰⁰ In de eerste dagen in Londen zag het ernaar uit dat Kloos zich Van Eedens advies ter harte had genomen en zich niet liet leiden - zoals van Eeden getracht had hem uiteen te zetten - door 'zijn dieper ziel', want dat zou hem opnieuw in een crisis doen belanden en zijn gastheer Witsen voor onoverkomelijke problemen plaatsen. Maar voorlopig zag dat er niet naar uit. Kloos schreef aan zijn bijdragen voor *De Nieuwe Gids* en daar tussendoor verkende hij in gezelschap van Witsen de stad die in zijn herinnering - zo'n veertig jaar later - niet ongevaarlijk was:

Londen, waar 'k vaak, voor veertig jaar, door schimge buurten liep,/ 't Hoofd duikend in mijn jaskraag, maar fel starend, schoon voorover/ Mijn hoed haast zonk op neus-top, wíjl mijn voet vlot-rustig schoof er/ Door 't snel gewirwar van stug-turende, waar typ na typ/ Telkens mij strijklings langs gleed, mystisch me aanzierend, doch 't gezwiep/ Van dof-getikte treden week dan weg weer als door Toover/ En 'k dacht: bij nacht

⁹⁸ Brief van Willem Kloos aan Karel Alberdingk Thijm, d.d. 17 oktober 1888, in: 's-Gravesande 1961, p. 187.

⁹⁹ Brief van Hein Boeken aan Alphons Diepenbrock, d.d. 24 oktober 1888, in: Reeser 1962, p. 163.

¹⁰⁰ Kloos Verzen in: *De Nieuwe Gids* 4, nr. 2, december 1888, p. 266-276.

ontpopt zoo'n guit zich licht tot ready roover,/ Doch 'k hoorde zacht Wim's goede stem, die zei: 'Take care, 't is steep.'¹⁰¹

Verwey, die zich in Amsterdam verantwoordelijk voelde voor de gang van zaken rond *De Nieuwe Gids*, schreef Witsen in Londen: 'Ik hoop dat het goed gaat en wou wel weten waarom je niet over Willem schrijft [...] Ik zie niemand. Vrijdag zijn mijn verzen klaar.'¹⁰² Kloos wilde definitief met Verwey breken en dat wist ook Witsen. In Kloos' eerste brief vanuit Londen aan Verwey trok Kloos een duidelijke lijn. Nadat hij hem om toezending van wat boeken had verzocht, schreef hij hem: 'En nu nog een verzoek. Bij eventuele mededelingen van je, verzoek ik je vriendelijk om mij niet langer bij mijn naam te noemen, maar eenvoudig "Amice" te zetten, gewoon weg, zoals men iedereen doet. Dat is mij aangenamer. Zal je 't onthouden?'¹⁰³ Verwey zat ver weg in Amsterdam en dat maakte het in ieder geval eenvoudiger de laatste banden met hem door te snijden. Dat betekende dus ook dat Kloos zijn spulletjes, die nog bij Verwey lagen, terug wilde hebben. 'Er liggen in je koffer of zoo, vijf gebruikte zakdoeken van me. Wees zoo goed die te laten wasschen en ze mij dan te sturen.' En ook zijn boeken, van vooral H el ne Swarth en Heine, had Kloos opeens dringend nodig.¹⁰⁴ Witsen die wist van Kloos' gevoelens jegens Verwey, maar daar eigenlijk volledig buiten stond, schreef hem na een kleine week terug en schilderde voor Verwey de eerste dagen van Kloos' bekoorlijke leventje in de Britse hoofdstad:

We zijn wel prettig hier en leiden een leventje van zorgeloosheid en pret. [...] W. is de oude, zooals 'k 'm altijd gekend heb alleen gelijkmatiger van humeur, welwillender. We zitten heel veel thuis, gaan alleen de stad in om te eten – daarna weer naar huis. We gaan nooit laat naar bed – noch staan we laat op: we hebben 't geheel 'n gezond leven, dat vooral op W als 'k me niet bedrieg 'n heel voortreffelijke invloed zal hebben – alleen niets doen zoo'n heelen dag verveelt me – 'k denk dat 'k veel zal werken.¹⁰⁵

Maar niet veel later was het volledig mis met Willem: 'Twee dagen is hij zeer emotioneel geweest', rapporteerde Witsen aan Van Eeden [...] 'twee dagen dat hij niet anders deed dan huilen en 't ergste 's morgens in bed. Hij is altijd vroeg wakker en heeft dan beroerde fantasi n. We praten veel en tot nu toe geloof 'k niet dat, w nneer 'k eenige invloed op hem heb, 't 'n slechte is. Maar wat me veel irriteert -iets wat me benauwd en waar 'k zoo weinig aan doen kan, is z'n drinken.'¹⁰⁶ Om Kloos te mijden, ontvluchtte Witsen willens en wetens zijn eigen huis en nu had hij, schetsend aan de Theems, een flinke griep opgelopen. Blanche verzorgde hem en Kloos scharrelde nu alleen door Londen en weldra kwam

¹⁰¹ Kloos, 'Witsen en Kloos in Londen in 1888, II', oktober 1928, p. 410.

¹⁰² Brief van Albert Verwey aan Willem Witsen, d.d. 24 oktober 1888, Witsen-archief 75C51 1a, KB.

¹⁰³ Brief van Willem Kloos aan Albert Verwey, d.d. 24 oktober 1888, in: Schenkeveld en Van der Wiel 1995, p. 570-571. En ook bijv.: Endt 1990, p. 98.

¹⁰⁴ Brief van Willem Kloos aan Albert Verwey, d.d. 24 oktober 1888, in: Schenkeveld en Rein van der Wiel 1995, p. 570-571.

¹⁰⁵ Brief van Willem Witsen aan Albert Verwey, d.d. 29 oktober 1888, in: Schenkeveld en Van der Wiel 1995, p. 581 en ook: Heijbroek 1988, p. 65.

¹⁰⁶ Willem Witsen aan Frederik van Eeden, d.d. 3 november 1888, Van Eeden-archief XXIV C90, BC.

de 'doivel-ghgod', zoals Blanche hem noemde, steeds vaker dronken thuis.¹⁰⁷ Witsen en Blanche wisten er soms geen raad mee.¹⁰⁸ Waar Van Eeden al voor had gevreesd, werd bewaarheid en Kloos die zich meer en meer op Verwey fixeerde, liet hem opnieuw weten dat ieder contact tussen hen beiden moest ophouden te bestaan 'zoo gauw de omstandigheden daartoe leiden. Ik verzoek u wel zeer, mij dezen onaangename brief te vergeven: ik heb hem geschreven, alleen om voor mijzelf te zorgen, zonder eenige kwade bedoeling tegen u. Want ik sta nu alleen in de wereld, zooals vroeger, en moet doen, wat het beste voor *mij* is, zonder aan het gevoel van vreemden te denken.'¹⁰⁹ Daarmee was Verwey als intermediair weggevallen en kreeg Van Eeden door Kloos die functie vanuit Londen toegespeeld:

Met deze sluit ik 11 blz. verzen waarvan vijf voor jou nieuw zijn. Lees ze, en doe ze op eene of andere manier aan Clausen toekomen, die ze dadelijk moet laten zetten. Er komen, hoogst waarschijnlijk, nog meer verzen bij in alle gevallen de kroniek, en in aanmerking genomen de afstand, moet hij dus mijn copie het eerst van allen zetten, en het andere laten liggen. [...] Ik had den boel nog niet verstuurd: er is nog een sonnet bijgekomen: Mijn Haat, het beste wat ik ooit gemaakt heb.¹¹⁰

O, Visioen van ópperste Adoratie
 Ziénd op U-zélf in dúrende bidstonde,
 Zit Ge op uw troon, gebouwd van gruwbre zonde:
 Tranen en ménschbloed, in vervloékbre staatsie.

¹⁰⁷ Willem Witsen aan Willem Kloos, d.d. 9 april 1889, Witsen-archief KB 69 E4. Witsen schrijft dat Blanche Kloos 'altijd' de duivel-god noemde of, zoals zij het uitsprak, doivel-ghgod. Kloos dichtte in Londen 'Homo sum II':

Ik ben de Düivel-god dier grúwbre ookónde,
 't Vervloékte Boék van laffen deémoed, klein,
 Die loert, die loert, koud-donker, donker-rein,
 Of Hij die ménschjes niet verdérven kónde.

Dit sonnet werd gepubliceerd in: *De Nieuwe Gids* 4, nr. 2, december 1888, p. 270.

Dat Blanche door zijn omgeving als vaste metgezel van Witsen gezien werd, kwam in Witsens correspondentie duidelijk naar voren. Zie bijvoorbeeld de brief van Jacoba Tholen-Muller aan Willem Witsen, d.d. 28 november 1888, Witsen-archief KB 75 C 51. Telkens klinkt het 'groet Blanche'. Hein Boeken eindigde een brief van 19 mei 1890 aan Witsen (Witsen-archief, KB 75 C51) met: 'Doe mijne groeten aan Blanche. Zeg haar van W. dat he loves her most dearly just as always en wees in gedachten de hand gedrukt door tt. Hein. Het *Nieuws van den Dag* van 12 juni 1888 vermeldde hoe de Engelse meisjes werden geronseld:

Door middel van agenturen in Engeland en elders halen de Hollandsche café-chantants-ondernemers Engelsche meisjes over eene betrekking te aanvaarden als artiste, tegen een salaris van f 30 in de week, reiskosten naar Holland gratis.

De meisjes moesten vervolgens, dansen, zingen, animeren en tot slot 'wordt van de artisten verwacht, dat zij de heeren overhalen haar naar hare kamers te vergezellen, zeer dikwijls in hetzelfde huis, waar café-chantant gehouden wordt.' In: Collectie Hartkamp15001, Stadsarchief Amsterdam.

¹⁰⁸ Heijbroek 1988, p. 66-67. Jacoba Tholen-Muller hoorde van Witsen over zijn toestand en schreef op 28 november terug: 'Ik kan wel begrijpen dat 't erg verdrietig voor je is dat Kl. zoo dronken is en dat je veel moeite met hem hebt! Ook dat 't je veel zal kosten maar 't is toch zeker prettig ook zooals je schrijft dat je met hem kan praten en hij toch au fonds zooveel is; dat ziek zijn was ook al heel naar en vervelend. Zorgde Blanche goed voor je? Dat vond je Papa ook een rust dat je iemand hadt die zoo goed voor je was en zorgde.'

¹⁰⁹ Brief van Willem Kloos aan Albert Verwey, d.d. 6 november 1888, in: Schenkeveld en Van der Wiel 1995, p. 600-601.

¹¹⁰ Brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden, d.d. 13 november 1888, Van Eeden-archief XXIV C46, BC.

Maar 'k ben u ná, 'n bloed-drónkene Temtatie...
 Ik sla staag in de ondoorgróndbre Wonde
 Met daad op daad van haat, zoo kwaad 'k maar konde:
 Ik zal u stúk-slaan, tot een spot der nátie.
 Mijn zang wou wolk-zwaar zijn van donker haten,
 Mijn klánken wilden háten, en zoo dóen ze.-
 Maar, ach, wat báat, dat ik dien Béest-god knéus?
 Hij zit, juwéel-stijf, róerloos, wijl zijn néus
 Gierig den damp opsnuift, door wijde gaten,
 En de ópgespalkter óogen hélscher loénschen.¹¹¹

Kloos, die er alles aan deed vanuit de Britse hoofdstad greep te houden op *De Nieuwe Gids*, schreef zijn arts en mederedacteur Van Eeden een paar dagen later: 'Misschien stuur ik nog een derde hoofdstukje voor de Kroniek na, misschien. Dag, beste jongen, ik voel me heel treurig en verlaten. Het eenige waar ik lust in heb, is schrijven, schrijven. Met de Kroniek zal ik doorgaan, zooals vroeger. V. Deyssel's roman zal ik bespreken.'¹¹² Het derde hoofdstukje ontbreekt aan Kloos' Kroniek waarin hij Héléne Swarth van het epitheton 'het zingende hart van onze letterkunde' voorzag.

Tot groot genoegen van een ieder in huize Witsen streek eind november ook Hein Boeken neer in Londen. Boeken was op terugreis uit Egypte, waarheen hij zijn broer, die op weg was naar de Oost, vergezeld had.¹¹³ Op de terugreis kondigde hij zijn komst in Londen aan: 'Ik hoop jullie, Willem en jou, binnen eenige dagen op te komen zoeken. Dan ga ik over Calais en Dover en kom op den een of anderen ochtend om 5 uur te Londen aan.'¹¹⁴ In Amsterdam had Boekens vertrek overigens voor de nodige problemen gezorgd. Boeken had, bij afwezigheid van Kloos, toegezegd voor de 'Kroniek' te zorgen. Maar dat liep natuurlijk anders zoals hij Kloos liet weten: 'Beste Willem, ik hoop dat je me niet kwalijk neemt dat ik deze keer geen kroniek kan schrijven. Ik weet dat de maand Nov wel al voorbij zal zijn voor dat ik weer in Amsterdam ben en toen ik weg ging waren de boeken, waarover ik schrijven zou, nog niet uitgekomen.'¹¹⁵ Kloos deed het zelf wel, zoals we zagen. Het beloofde in ieder geval plezierige dagen te worden met Hein. De dejeuners bij Criterion waren een feest en gedrieën maakten zij lange wandelingen door de stad, waarbij de drank niet onaangeroerd bleef.¹¹⁶ In de pubs steeg door hun klandizie, zo grapte Witsen, de omzet aanzienlijk en leed

¹¹¹ Kloos, 'Mijn Haat', in: *De Nieuwe Gids* 4 (1889) 2, p. 276.

¹¹² Brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden, d.d. 17 november 1888, Van Eeden-archief XXIV C46, BC.

¹¹³ Het Suezkanaal, tussen Port Said en de Rode Zee, verkortte de route naar Indië enorm. Het eerste schip voer op 17 februari 1867 door het 163 km lange kanaal.

¹¹⁴ Brief van Hein Boeken aan Willem Witsen, d.d. 20 november 1888, Witsen-archief KB 75C51. De *Java-Bode* van vrijdag 18 november 1888 schreef, onder het kopje 'Van Amsterdam naar Genua': 'Nu de booten van de Nederland Genua aandoen en dus de meeste mailreizigers daar de zeereis wel zullen eindigen, is zeker de beschrijving, die een der hoofdredacteurs van het *Alg. Hand.* de heer Ch. Boissevain, in dat blad geeft van zijn tocht naar Genua hier niet misplaatst. Hij schrijft: "Men kan de reis per spoortrein van Nederland naar Genua nemen over Parijs door de Mont-Cénis en langs Turijn, of over Zwitserland door den St. Gothard en langs Milaan."

¹¹⁵ Brief van Hein Boeken aan Willem Kloos, d.d. 7 november 1888, Kloos-archief, Brieven 69 E 4, K.B

¹¹⁶ In een brief aan Frank van der Goes wordt Criterion, 224 Piccadilly (gesticht in 1874) genoemd als een prettige plek om te dejeuneren. Willem Witsen aan Frank van der Goes, d.d. 23 oktober 1889, Van der Goes-archief map 818, IISG.

met het vertrek van het drietal menig café een noodlijdend bestaan.¹¹⁷ Maar ook bij Witsen raakte het geld op, Kloos had niets en ook Boeken had het nodige stuk geslagen. Maar juist op dat moment geschiedde het mirakel dat Van Eeden in extenso voorgeschoteld kreeg:

We hadden gisteren ochtend geen van drieën geld, - en bespraken allerlei middelen om er aan te komen. *Ik* krijg niet voor Saterdag en gisteren was 't Woensdag - en niets in huis. Willem wou Hein in den lommerd zetten en ik dacht er aan om m'n etsen te gaan aanbieden aan Buck & Reid of zoo, voor wat ze er voor geven wilden. Maar op éens - W. noemt 't de Voorzienigheid - houdt er 'n cap voor de deur stil en komt 'n heer aan kloppen; God beware dat is Wisselingh zeggen we alle drie. Wisselingh met z'n vrouw. W. zei dadelijk: je moet wat geld van 'm leenen. Maar 't was niet nodig want W. kwam 'n stuk of wat afdrucken van m'n laatste ets koopen, - zoodat we uit den brand waren. Ik heb met Wisselingh gegeten gisteren in z'n hotel en verder 'n heel genoegelijken avond gehad. Maar vin je 't niet curieus? We waren wezenlijk zóo verlegen met onze positie. Hein blijft 'n paar weken hier denk 'k - dat is heel prettig, ook voor W.W. is erg ongerust over de aflevering en over de bazigheid van Verwey. Hij spreekt er aldoor over.¹¹⁸

De vrienden op het continent vroegen zich ondertussen af wat er toch gaande was tussen Kloos en Verwey. Voor Charles van Deventer was een ding duidelijk: Het Boek van Kind en God. Een Passie-spiel ging over Verwey zoals Albert zijn Kitty schreef:

Verbeel-je. Van den week, in de Poort, zat ik met Chap van Deventer en die zei in eens tegen me: Zeg, ik geloof dat jij de aangesproken persoon bent in die sonnetten van Kloos. Ik zei: Wel, hoe zoo? Dat is een interessante konjektuur. – Ja, zei hij, ik weet het niet, maar wie zou hij anders bedoelen. – Ik maakte me eraf met te zeggen dat ik er niet over had gedacht. Maar die goede Chap heeft wel gelijk. Wie zou Willem anders bedoelen dan iemand, waar ieder van weet, dat hij altijd zoo erg zijn vriend was. Chap denkt daar te eerder over omdat hij weet dat Kloos, nadat hij met Perk gebrouilleerd was, ook zulke hartstochtelijke sonnetten gemaakt heeft; met dat zelfde idee erin, dat hij dood zou gaan. Ik zou kunnen wenschen, dat Kloos Witsen alles vertelde. Witsen kan zwijgen als 't graf, zoo dat het ons niet zou hinderen, en voor

¹¹⁷ Op 27 december 1888 (Witsen-archief KB 69 E4, nr.94) schreef Willem Witsen aan Willem Kloos (terug in Amsterdam):

Ten eerste moet 'k je zeggen dat de eerste dagen nadat eerst jij en toen Hein weg waart gegaan, - 't heel ongelukkig gesteld was met 't debiet van sommige gelegenheden, - met name van de Bodega, Short's en verschillende bars. Er is sprake van geweest dat de Bodega zou likwideeren en de bar aan de overzij was bedreigd met 'n finaal bankroet. Wel is waar heeft die dikke leelijke jufvrouw van hierover, hier 'n zoenoffer gestuurd in de vorm van twee pinten Burton en zes tweestuivers sigaren – maar wat kan *ik* er aan doen?

¹¹⁸ Brief van Willem Witsen aan Frederik van Eeden, d.d. 29 november 1888, Van Eeden-archief, XXIV C90, Witsen BC. De nog steeds bestaande kunsthandel E.J. van Wisselingh & Co opgericht in 1838 had omstreeks 1900 vestigingen in Londen en Amsterdam (eerst op het Spui en later op het Rokin). Zie voor de relatie tussen Witsen en de firma Van Wisselingh ook: Heijbroek 2003, p. 140 e.v.

Willem zou het heel goed zijn eens uittepraten tegen een vriend, die toch ook heel veel van hem houdt. Na mij hield hij ook 't meest van Witsen.¹¹⁹

Ook in de Britse hoofdstad speelde Kloos' oude kwaal van chronisch geldgebrek weer hevig op. Om hem financieel wat meer armslag te geven, was in het verleden zoals we weten, afgesproken dat Van der Goes, Verwey en anderen voor een maandelijkse toelage van f 25,- zouden zorgen. Zo toucheerde Kloos, naast de f 600,- die hem als redactiesecretaris werd toegekend, nog eens f 300,- extra per jaar. En dat wilde Kloos het liefst voorlopig zo houden en schroomde hij niet daarvoor bij Verwey aan de bel te hangen.¹²⁰ Witsen die van de ene verbazing in de andere viel, ontving over die centenkwestie van Verwey het volgende briefje: 'Ja, Willem schreef me over die f 25, die hij maandelijks door mijn tussenkomst krijgt. Hij vroeg of ik ze tot 1 Febr. bleef sturen. Kun jij hem deze keer jouw 5 en de 20 die ik nog van je krijg geven?'¹²¹ Kloos kreeg hier lucht van en stuurde zijn voormalige vriend daarop een koele brief, waarin hij zowel de f 25,- als Verweys gedichten, die hij weigerde te lezen, ter sprake bracht. Vanuit 11 Camden Park Road liet Kloos weten: 'Amice. Ik weet niet of er tusschen U en Witsen correspondentie over is geweest, over dat geld van de eerste maand.' Witsen, zo had Kloos begrepen, wou hem de vijftientig gulden wel schenken, maar kon het eigenlijk niet missen. 'Zoudt ge 't dus niet beter vinden, dat ik 't van û kreeg. Als ge wilt natuurlijk.' En over Verweys *Van het leven* merkte hij op:

Nog iets. Witsen zei mij, dat ge een afdrukje gestuurd had van verzen van u of zoo iets: ik ben zeer dankbaar voor de goede bedoeling, maar verzoek u vriendelijk, voor mijn eigen welzijn, deze beleefdheid, in de toekomst na te laten. Nú was Witsen zoo verstandig en fijngevoelig om het boekje achter te houden en mij vooraf te waarschuwen. Maar het zou wel eens kunnen gebeuren, dat ik iets dergelijks direct in handen kreeg en zou het mij moeite kosten het *niet* te lezen. En, ofschoon ik de eenige ben, die over uw werk oordeelen kan en er het volle genot van hebben, ik mág en wil voortaan niets er van lezen.¹²²

Duidelijker kon Kloos niet zijn, maar de geldkwestie bleef onopgelost.

Het spijt me zeer, dat je het geld nog niet hebt, kunnen sturen, volgens afspraak. Het is weinig interessant voor je te weten, hoe het komt dat ik geld nodig heb: maar zeker is het, dat ik volstrekt eenig geld moet hebben. Als ge niet het geheele bedrag kunt zenden, stuur dan s.v.p. maar de helft of zoo, en wees verzekerd van de dankbaarheid van Willem Kloos.¹²³

¹¹⁹ Brief van Albert Verwey aan Kitty van Vloten, d.d. 8 en 9 oktober 1888, in: Schenkeveld en Van der Wiel 1995, p. 539.

¹²⁰ Brief van Willem Kloos aan Albert Verwey, d.d. 28 oktober 1888, in: Schenkeveld en Van der Wiel 1995, p. 573.

¹²¹ Brief van Albert Verwey aan Willem Witsen, d.d. 2 november 1888, in: Schenkeveld en Van der Wiel 1995, p. 590-591.

¹²² Brief van Willem Kloos aan Albert Verwey, d.d. 6 november 1888, in: Schenkeveld en Van der Wiel 1995, p. 600-601.

¹²³ Brief van Willem Kloos aan Albert Verwey, d.d. 16 november, in: Schenkeveld en Van der Wiel 1995, p. 618.

Eind oktober werd ook Van Eeden geïnformeerd over Kloos' wedervaren in Londen. In een brief zonder intieme ontboezemingen, 'zooals vroeger', vertrouwde hij de artspsychiater toe dat hij veel had nagedacht over zichzelf en de toekomst van *De Nieuwe Gids*.

Wat de N.G. betreft, – op den duur kan ik natuurlijk geen secretaris blijven, hier zoo véer weg. En ik denk niet terug te komen, dan in geval m'n ouwelui doodgaan en ik mijn zaken regelen moet. Ik hoor van Wim, dat Verwey weer verzen heeft uitgegeven. Ik lees ze niet, en ben er ook niets nieuwsgierig naar, nu dat ik mijn eigen gedachten liever heb.¹²⁴

Zijn weerzin tegen Verwey werd almaar groter. Witsen was er hele dagen getuige van:

Ik zie W. veel in z'n haat, tegenwoordig en dat maakt me beroerd; 'k vind dat vers heerlijk mooi, maar 't sentiment houd 'k niet van. Nu is hij weer erg bang dat Alb. iets zal veranderen in z'n verzen of z'n kroniek - en àls Alb. dat deed, zou 't mij ook niets verwonderen - wanneer hij er hatelijkheden in voelt. Maar ik heb hem gezegd dat jij daar wel voor zou zorgen. Van Hein kreeg 'k 'n briefje uit Italië dat hij een dezer dagen hier zou komen. Dat vindt W. erg prettig en ik ook. Wil je alles wat 'k je schrijf maar voor je houden Free? Gèen van de vrienden heeft er iets mee nodig. Ik schrijf niemand en als 'k er toe kom schrijf 'k alleen dat wat 'k kwijt wil wezen.¹²⁵

Kloos die Verweys verzen weigerde te lezen, zo wist Witsen, kreeg ze door Heins naïviteit toch onder ogen:

Hein heeft vandaag, toen ik er niet bij was, Willem de verzen van Verwey laten zien. Ik schrikte er eerst van - maar toen 'k binnenkwam zei W. dadelijk heel opgewonden: 'Kijk's Wim dat moet je zien. Lees 't 's voor mijn plezier' en toen heeft hij me 'n paar sonnetten voorgelezen en hier en daar regels laten zien; en hij was zoo vroolijk, en hij vond 't zoo verschrikkelijk slecht, alles rijmelarij, zaid-ie, en zoo jammer van zoo'n groot kunstenaar. Hij las er een van de Christus sonnetten tegen over en begreep maar niet waarom dat boek zóo slecht is. Hij heeft 't heele boek door gelezen en beurtelings gelachen en gehuild - gelachen om 't belachelijke en 't leelijke; gehuild om 't jammere.¹²⁶

Van Eeden, wetende dat Kloos in Londen aan de bespreking van Verweys gedichten werkte, vreesde voor het ergste. Nu Kloos de verzen gelezen had, lag het in de lijn der verwachting dat Kloos de verzen ook zou recenseren. Maar in zijn 'Literaire kroniek' voor het decembernummer van *De Nieuwe Gids* ontbrak Kloos' reactie op Verweys verzen en het zou tot zijn Kroniek van het aprilnummer van 1889 duren voor hij Albert Verweys *Van het Leven, een Gedicht in Sonnetten* besprak. 'Ik wou dat je die verzen niet gelezen had', zo schreef

¹²⁴ Brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden, d.d. 31 oktober 1888, Van Eeden-archief XXIV C46, BC, en natuurlijk ook: 's-Gravesande 1956, p. 199.

¹²⁵ Brief van Willem Witsen aan Frederik van Eeden, d.d. 26 november 1888, Van Eeden-archief, XXIV C 90, Witsen, BC.

¹²⁶ Brief van Willem Witsen aan Frederik van Eeden, d.d. 29 november 1888, Van Eeden-archief, XXIV C90, Witsen BC.

Van Eeden hem, ‘Ik wist heel goed dat je ze afschuwelijk zoudt vinden, maar dat is juist het erge, dat wou ik vermijden. Want nu wil je er over gaan schrijven en je zult een kroniek sturen waarin je ze afmaakt en God weet wat er gebeuren zal. Want je weet heel goed dat we voor gek staan als jij Verwey gaat uitschelden in de aflevering zelf.’¹²⁷ Kloos, die begreep en meer dan Van Eeden veronderstelde, hoe je een tijdschrift moest leiden, was in zijn bespreking van de verzen heel mild voor zijn vroegere kameraad. Hij opende zijn kroniek waarin hij te midden van werken van Couperus, Van Deysse, Gorter en Netscher ook Verwey besprak, als volgt: ‘O, o, wat is er een heeleboel veranderd in drie jaar!’ De beginjaren van *De Nieuwe Gids* waren naar Kloos’ mening jaren van revolutie.

De oude meesters gingen zoo zachtjes-aan hun graven in, omdat hún tijd voorbij was, en lieten aan onze zoo veel levensvollere generatie de erfenis van hun werk en het voorrecht van hun plaats. Zoo is dan met het angstige behoud der reactie die door hén werd gedragen, ook de verdwende Revolutie verdwenen, en de jonge talenten die staag meer opkomen, bouwen insteê van breken, allen bedaard arbeidend aan de toekomst onzer kunst. Wel roept hier en daar nog een stem, als uit het verleden, van eenig armelijk achterblijver, die te weinig heeft om meê te doen, en hoofden schudden van ‘neen’ tegen den Tijd, die hun te vreemd gaat worden, – maar rusteloos blijven toch de dingen gebeuren en, heerscher-looze hofstoet, parodieën van paladijnen, vechten zij voor een vesting die sinds lang reeds viel. Het zwaartepunt der hollandsche literatuur is verplaatst. Ja, drie jaren lang was er revolutie in dit land. Revolutie in denken en verbeelden en voelen, revolutie in kritiek, in romans en in verzen, revolutie niet het minst ook in de taal. En, geboren uit die revolutie, staat nu onze kunst als een nieuw jong lichaam, blijde in zijn levenskracht, en mijne grootste vreugde zou het zeer zeker wezen, als ik maar een klein beetje van dat nieuwe, zooals ik het zoo heel erg voelen moet, ook aan anderen kon doen voelen en hooren en zien. Van Deysse en Gorter, en Netscher en Couperus en Verweij, dat zijn er vijf van die jeugdige literatoren-namen, wier heuchenis mij hangen bleef uit mijn laatste lectuur. Maar ik bedoel met die volgorde geen rangverschillen aan te geven: ’t is alleen voor het plezier van mijn rhythmus dat ik zoo zet. Ook zijn er vele andere, die niet minder goed klinken, maar met *hen* is thans in Holland de moderne roman en de moderne vers-kunst blijvend en onafwijsbaar geconstitueerd. God, god, wat is dat jeugdig en krachtig en schoon! [...] En als ik nu met één woord alles wou zeggen, dan zou ik mooi, puur-mooi wel geven aan Gorter, stevig aan Netscher, menschelijk aan Couperus, sterk aan Verweij: terwijl ik groot zou willen zetten bij De Kleine Republiek.¹²⁸

In die aprilmaand, waarin hij Verweys verzen ‘Van het Leven’ als sterk karakteriseerde, was Kloos al weer enige tijd in Amsterdam. Van Eeden, aan wie hij al meer had gevraagd zich

¹²⁷ Brief van Frederik van Eeden aan Willem Kloos, d.d. 2 december 1888, Kloos-archief, Brieven 69 E 4, K.B.

¹²⁸ Kloos, ‘Literaire kroniek’, april 1889 p. 152. In deze kroniek besprak Kloos: L. van Deysse, *De Kleine Republiek*, Deventer 1889; Herman Gorter, *Mei, een gedicht*, Amsterdam 1889; Frans Netscher, *Menschen om ons*, ’s-Gravenhage 1888, Louis Couperus, *Eline Vere, een Haagsche Roman (in drie deelen)*, Amsterdam 1889; Albert Verweij, *Van ’t Leven, een Gedicht in Sonnetten*, Amsterdam 1888.

met de redactie van *De Nieuwe Gids* te bemoeien, had hem een verontrustende brief geschreven. Het ging niet, zo meldde de Bussumse arts, twee kapiteins op een schip:

Clausen moet één persoon hebben om zich aan te houden en het ging niet aan om tegenstrijdige bevelen te geven, dan antwoordde hij: u zegt wachten en mr Verwey zegt: afdrukken wat moet ik nu doen? Mr. Verwey zorgt toch voor de aflevering. En Albert zou heel terecht zeggen: 'dan moet jij de heele boel maar in orde brengen' en je weet Willem dat ik daar geen tijd voor heb. [...] Het is een beroerde boel, heelemaal. Ik weet niet hoe wij er uit zullen komen.¹²⁹

Om te voorkomen dat Verwey de rol van secretaris naar zich toe zou trekken, vertrok Kloos naar aanleiding van Van Eedens schrijven begin december overhaast naar Amsterdam. Naar later bleek voorgoed. Kloos, die het 'leiderschap' over *De Nieuwe Gids* niet kwijt wilde, zag wel in dat hij voor het behoud daarvan in Amsterdam moest zijn. En Witsen, voor wie het verblijf van Kloos toch wat zwaar was gebleken, had hem aangemoedigd terug te keren. Toen dat eenmaal een feit was, maakte hij Kloos per brief duidelijk hem liever niet meer in Londen terug te zien. Op 27 december 1888 schreef hij Kloos:

Ik heb je tot nog toe niet geschreven beste Willem, om meer dan één reden. Ook o.a. hierom dat 'k vreesde je - geen boezen of zelfs spijtigen, maar 'n verdrietigen brief te schrijven omdat alles anders loopt, en altijd, als ik 't zou wenschen. Ik geloof wel dat 't goed is voor alles dat je weer in Holland bent, om daar de rechten te verdedigen die je anders toch langzamerhand ontfutseld zouden worden. Ik geloof ook dat 't goed is voor mij en voor m'n werk dat 'k me niet meer zoo direct heb bezig te houden met 'n leven dat sterker en heviger is dan 't mijne, dat over me heen kwam en me overdonderde. - Maar te zeggen dat je me hinderde, of dat ik dat vond - dat is hard. Want wat 'k al zei in dat briefje, houd 'k vol; en zeker is, dat wanneer je ooit weer ziek werd of om een of andere reden 't noodig hadt uit Holland weg te komen ik de eerste zijn zal om te zeggen: Willem kom bij mij - ik zal voor je zorgen en voor je doen wat 'k kan. - En ik houd genoeg van je om 'n heeleboel te verdragen; - maar 't was onnòdig, zelfs verkeerd voor alles vooral ook voor jezelf, om 't mekaar moeilijker te maken dan noodzakelijk was. - Ik schrijf dit ook niet om gelijk te hebben - maar omdat 'k 't zóo zie - en als 'k ongelijk heb - ja, dan zou 't me vreeselijk spijten.¹³⁰

Zo trok Kloos, die op 7 december de Britse hoofdstad had verlaten, opnieuw in bij Boeken in de Kerkstraat 260.¹³¹ Begin februari legde Witsen aan Van Eeden nog een keer uit waarom het samenwonen met Willem niet langer ging:

Denkende aan ons gesprek van 'n paar dagen voor 'k hier heen ging – bij jou – over Willem, vreesde 'k dat je 't niet aardig van me vond dat 'k W. niet langer bij me woû logeeren. Nog 's over dien tijd spreken zal 'k niet doen. Alleen wil 'k je eenvoudig-weg

¹²⁹ Brief van Frederik van Eeden aan Willem Kloos, d.d. 2 december 1888, Kloos-archief, Brieven 69 E 4, K.B.

¹³⁰ Brief van Willem Witsen aan Willem Kloos, d.d. 27 december 1888. Witsen-archief KB 69 E 4, nr. 94.

¹³¹ De datum is af te leiden uit de brief die Willem Witsen 8 december aan Albert Verwey schreef. Witsen was daarvoor, schreef hij, aldoor samen met Kloos. Willem Witsen aan Albert Verwey, d.d. 8 december 1888, Verwey-archief, XLI B, 1803 BC. Voor Boekens adres: Ringregister 5006.758 Stadsarchief Amsterdam.

zeggen dat 'k 't niet langer kòn uithouden. Enfin – zooals alles toen ging in Holland was 'k trouwens overtuigd dat W. niet beter doen kon dan terug gaan; - daarom ried 'k 't 'm aan, En 't schijnt goed te gaan?'¹³²

Voor we zullen zie hoe het Willem en zijn tijdschrift verder vergaat, staan we eerst stil bij Kloos' werk uit het oktobernummer van *De Nieuwe Gids* 'Het Boek van Kind en God' en kijken terug op Kloos' naderend vertrek naar Londen.

19.2 Het Boek van Kind en God. Een Passie-Spel, 1888

Het eerste nummer van de vierde jaargang ontbeerde weliswaar Kloos' kroniek, maar stond wel vol verzen van zijn hand, waaronder 'Het Boek van Kind en God. Een Passie-spel', verzen waarvan zijn vrienden zich afvroegen wie hier de aangesprokene was. De kern van de cyclus heeft betrekking op de relatie tussen de ik - wellicht Kloos en de gij – wellicht Verwey. De cyclus bestaat uit een inleidend sonnet, het Prooimion en verder uit negen Romeins genummerde sonnetten en maakt deel uit van een reeks van negenentwintig verzen. De reeks van negenentwintig verzen opende Kloos met een vers dat hij opdroeg aan zijn vriend Willem Witsen en hij sloot de reeks af met het vers 'Van de Zee', dat hij opdroeg aan Frederik van Eeden, die hem destijds in Bussum had opgevangen en kans zag Witsen te bewegen Kloos enige tijd in Londen onderdak te bieden. De twee vrienden die hem in deze periode 'Van Passie, en Verdoemenis, en Trots', een toevluchtsoord boden:

Ik wijd aan U dees verzen, zwaar geslagen,
Van Passie, en Verdoemenis, en Trots,
In doodsbleek marmer of dooraderd rots,
Al naar mijn kunstnaars-wil en welbehagen.

Aan hen en aan zijn andere vrienden zond Kloos een overdruk – een brochure van 32 bladzijden, die later met nog vier gedichten werd aangevuld.¹³³

'Het Boek van Kind en God. Een Passie-spel' vormde de kern van de gedichtenserie. Kralt onderscheidde in zijn analyse van de structuur van 'Het Boek van Kind en God' zowel een episch, lyrisch als dramatisch aspect.¹³⁴ Lyrisch gezien de vastlegging van een vluchtige gemoedstoestand; episch in relatie tot het verhalend geheel van de cyclus en dramatisch wat betreft de strijd die daarin plaatsvindt. Het sonnet met de Romeinse I van 'Het Boek' - het Prooimion laten we op gezag van Kralt, die het Prooimion ziet als het inleidend sonnet dat de cyclus met de rest van de verzen verbindt, buiten beschouwing¹³⁵ - gaat als volgt:

¹³² Willem Witsen aan Frederik van Eeden, d.d. 3 februari 1889, Van Eeden-archief, XXIV C 90, BC:.

¹³³ Zie: Nijland-Verwey, 1965, p. 79.

¹³⁴ Kralt, 1979, p.1-13.

¹³⁵ Ibidem.

Diep uit de nooit-doordringbare gewelven
 Van Uwe Ziel klónk eens het vorstlijk woord,
 't Woord van Uw Liefde, en dieper in Mijzelven
 Klonk 't en weerklonk door verre gang en poort.

Wij waren Eén Mysterie, maar het zwelgen
 Van Tijd en Wereld heeft úw vlam versmoord,
 En daarom sterf ik, maar het niet-te-delgen,
 Nu, mijn Mysterie brandt ondoofbaar voort.

Ik was de God-op-Aard, de Nooit-gekende,
 Die zelf zijn Zelf niet zag, dan ééns op 't laatst,
 Toen opstond en de kroon op 't hoofd zich drukte:

Gij zijt het Aardsche Kind, dat dorst te schenden
 Wat Kind niet weet, en op het hoofd zich plaatst,
 Wat voegelijker zijnen vader smukte.¹³⁶

In de 'Ik' ontmoeten we de God en in de 'Gij' het Kind. Sonnet II opende met het volgende kwatrijn:

Ik wás uw Vader, ja, vol mededoogen,
 Een vader, als geen ander kind ooit had:
 Ik leerde u spreken, voelen, zien met oogen,
 Loopen met voeten op uw wereldsch pad.

Om in vers III te vervolgen:

O, dat ik haten moet en niet vergeten!
 O, dat ik minnen moet en niet vergaan!
 Ach! Liefde-in-Haat moet ik mijzelven heeten,
 Want geen kan de andere in mijn hart verslaan.

Kloos besluit zijn cyclus met het vers:

Ik had zoo gaarn dit Boek in vreugd geschreven,
 Een Boek voor U, mijn Lief, die 't Lief niet zijt,
 't Met zoete woordjes tot een krans geweven,
 Een krans van licht, om Uw schoon hoofd geleid.

¹³⁶ In *Verzen* (1894) heeft dit sonnet het nummer XI. Wij houden de oorspronkelijke nummering in *De Nieuwe Gids* aan.

O, 't waar zoo schoon geweest, dat Lied van 't Leven,
 Bloemen van Passie, met een hand gespreid,
 Zóó teêr, dat zij van teêrheid zacht ging beven, -
 En 'k had mijn *liefste* Zelf ééns uitgezeid.

Het mocht niet zijn: dit Boek is Hooge Trots,
 Een Glorie om mijn eigen bleeke slapen,
 Nu weldra bukkend naar de donkere aard.

En láter, láter zal men 't zien: een Rots
 Van schrik'lijke Ikheid, met den dood als wapen,
 Mijn Hooge Zelf, dat Gij niet hebt bewaard.

De cyclus is te interpreteren als een verslag van de geschiedenis van een verhouding die geen stand hield en die omslaat in een vijandelijk tegenover elkaar staan. Zo bezien is het heel voorstelbaar dat Kloos de verzen van 'Het Boek van Kind en God. Een Passie-spel', liet volgen door twee gedichten onder de titel 'Herinnering'. Het eerste luidde:

Laat mij nog éénmaal, in gedachten, kussen
 Die warme lippen, door mijn kus ontbloeid;
 Laat mij nog éénmaal aan dien boezem sussen
 Mijn arme hoofd, waarin de koortspijn gloeit.

Laat mij nog eens, klein kindje, rusten tusschen
 Die armen, waar mijn hart aan was geboeid,
 In dien zoo lieven tijd, toen, zonder blusschen,
 't Vereend gelaat door passie werd verschroeid.

Mijn lippen kussen wild, mijn oog staat droef –
 Niet waar? gij, lief! nu er geen lief meer wezen,
 Geen arm zich om mijn hals bewegen zal:

Maar ik heb haast: mijn trekken worden stroef,
 Als in de kou des doods, mijn armen vreezen
 In beven, hangende op hun laatsten val.

Het tweede sonnet Herinnering II vangt aan met het volgende kwatrijn en heeft in de Kloos-literatuur heel wat vragen opgeworpen:

En als zij nu weer kwam, en keek, en vroeg,
 Met neêrgeslagen blik en needrig smeeken,
 En zij haar arm om mijne schouders sloeg,
 Zou dát dan nú ook niet mijn hart verwecken?

Verder verklankt de dichter in twee verzen onder de titel 'Dood-gaan' ook zijn eigen dood:

De boomen dorren in het laat seizoen,
En wachten roerloos den nabijen winter.
Wat is dat alles stil, doodstil... ik vind er
Mijn eigen leven in, dat heen gaat spoên.

Ach, 'k had zoo graag heel, héél veel willen doen,
Wat Verzen en wat Liefde, – want wie mint er
Te sterven zonder dees? Maar wie ook wint er
Ter wereld iets door klagen of door woên?

Ik ga dan stil, tevreden en gedwee,
En neem geen ding uit al dat Leven meê
Dan dees gedachte, gonzende in mij om:

Men moet niet van het lieve Dood-zijn ijzen:
De doode bloemen keeren niet weêrom,
Maar Ik zal heerlijk in mijn Vers herrijzen.

De reeks van negenentwintig sluit af met verzen onder de titel 'Het Leven', 'Doodsliedjes' en 'Pathologieën'. Kloos besluit de reeks verzen met het sonnet 'Van de zee', opgedragen aan Van Eeden:

De Zee, de Zee klotst voort in eindelooze deining,
De Zee, waarin mijn Ziel zichzelf weerspiegeld ziet;
De Zee is als mijn Ziel in wezen en verschijning,
Zij is een levend Schoon en kent zichzelf niet.

Zij wischt zich-zelfen af in eeuwige verreining,
En wendt zich altijd òm en keert weer waar zij vliedt,
Zij drukt zich-zelfen uit in duizenderlei lijning
En zingt een eeuwig-blij en eeuwig-klagend lied.

O, Zee was Ik als Gij in àl uw onbewustheid,
Dan zou ik eerst gehéél en gróót gelukkig zijn;

Dan had ik eerst geen lust naar menschenlijke belustheid.
Op menschenlijke vreugd en menschenlijke pijn;

Dan wás mijn Ziel een Zee, en hare zelfgerustheid,
Zou, wijl Zij grooter is dan Gij, nòg grooter zijn.

Kloos' hartstochtelijke poëzie stond in schril contrast met de wraakzuchtige houding die hij de daaropvolgende dagen jegens Verwey tentoonspreidde. Toen hij op 5 oktober uit Bussum weer in Amsterdam was om bij Boeken in te trekken, ging hij ook bij Van der Goes langs. Daar trof Verwey hem bij toeval, zoals wij weten uit een brief van Albert aan Kitty:

Kwam bij Goes, vond Kloos rustig. Goes vertelde me beneden – Willem bij hem gekomen – triste, tegen hem geklaagd dat hij nu weer zoo melancholiek was, ondanks zooveel verzen gemaakt. Ging met hem uit en weer naar huis, toen op zijn kamer, erg klagen, huilen en woedend zijn. Daarna rustig – zat nu voor haard met Hein sigaar te rooken. Goes ging heen – ik zat even – toen merkte ik dat Willem nerveus werd en ineens zei hij tegen mij: Albert, ik wou dat je wegging – Ik had gedaan of ik van niets wist. Ik zei: Maak ik je nerveus? Ja, zei hij – Ik: Dan zal ik gaan naar de Poort – Daar had Goes gezegd dat hij komen zou.¹³⁷

Kloos werd steeds onhandelbaarder. Tijdens een etentje bij Martha en Frederik van Eeden, waar ook Willem Witsen, Betsy van Vloten en Hein Boeken aanzaten, was Kloos ongenietbaar:

Het was een heel penibel diner. Want Willem was verschrikkelijk ongedurig en vroeg telkens half hardop aan Witsen of 't nog geen tijd was om weg te gaan. En Hein, die er ook zenuwachtig van was, Hein en Willem hadden allebei veel te veel gedronken, en bij Hein uitte zich dat in een niet onvermakelijke vroolijkheid, maar bij Willem in een heelemaal vergeten dat hij aan een tafel zat, en een zich heelemaal over geven aan min of meer booze stemmingen. Dat stak zoo raar af tegen elkaar. Ik zat heel in 't hoekje, 't verst van de deur af, naast Betsy, en zelfs de idee dat ik met Betsy praatte, scheen Willem niet te kunnen verdragen. Dat zag ik. Dan keek hij woedend en werd ongeduriger. En dan keek ik hem lang aan, wat hem weer wat bedaarde, maar straks begon het 't weer. [...] Ik wou dat Willem het laten kon te drinken, maar hij is zoo gewoon, altijd verdrietige stemmingen door drank weg te maken.

De volgende dag kwam Verwey nogmaals op zijn Shakespeareaanse vriendschap met de door hem verheerlijkte Kloos terug:

Zul je dat begrijpen wat het is voor iemand een Kunst te willen maken, een schoonheid te hebben, waar alle dingen en menschen geen vergoeding voor zijn. Doet het je geen verdriet dat te voelen, bij het gevoel hoe verschrikkelijk lief ik je heb. Vroeger wist ik dat zoo niet, dat die drang naar kunst zoo sterk was. Op Willem heb ik ook nooit zo'n sonnet gemaakt. Hij was voor mij al wat ik me aan moois verbeeldde: ik dacht soms dat er niets anders wás in de wereld. Ik verheerlijkte hem, ik bad hem aan, ik was lief tegen hem. Eens herinner ik me, bleef ik stil naast hem zitten, naar den muur kijken. 't Was of ik een figuur zag voorbij gaan, die op hem leek, maar mooier. Wat is er, vroeg hij – Ik weet niet, zei ik, maar 't is heel gek eigenlijk, maar ik

¹³⁷ Brief van Albert Verwey aan Kitty van Vloten, op papier van Die Port van Cleve, d.d. 5 oktober 1888, in: Schenkeveld en Van der Wiel 1995, p. 534.

geloof dat als jij er niet was, dan zou ik nóg niet ongelukkig worden, want ik heb het gevoel alsof ik niet tegen jou zoo spreek, maar tegen iemand, die achter je staat, dien ik zie. Gekheid zei Willem toen. Maar het was geen gekheid.'t Was dat ik hem verwarde met de verbeelding in me, die mijn eigen Schoonheid me liet zien, en dat ik toen één helder oogenblik kreeg, waarin ik de verwarring zag. Nu zie ik jou èn de schoonheid. Ik weet dat geluk dat ik van jou krijg werkelijk van jou is, en dat ik wel ongelukkig zou zijn als ik dat missen moest.¹³⁸

Maar Albert Verwey had ook een andere Willem Kloos gekend, zoals hij zijn verloofde schreef:

Zijn werk is nog maar de heel onvolkomen uitdrukking van zijn groote op groote bewegingen groot reageerend lichaam. Zijn gaan, zijn gebaren, zijn gezicht, zijn zich voorover smijten of om mijn hals gooien, zijn gillen en huilen en verdoemen en knarsetanden zooals ik het nooit van een ander gehoord of gezien heb – dat was Kloos, en daar zit weinig of niets van zijn werk.¹³⁹

Zo'n Willem manifesteerde zich op 11 oktober 1888 bij het afscheidsdiner van Willem Witsen. Witsen ging naar Londen en zijn vertrek mocht niet onopgemerkt blijven. Verwey en Van der Goes traden op als ceremoniemeester. Het werd een wilde boel aan de Keizersgracht 674 bij Maison Couturier – een uitermate chique gelegenheid waar de vestibule met haar dikke tapijten, sofa's en spiegels een aangename overgang vormden tussen de verschillende vertrekken. 'Rechts lopen wij door de donkerrode rijk gebeeldhouwde prachtige ontvangkamers naar de grote feestzaal. Honderd vijftig gasten kunnen hier met veel gemak aan tafel plaats nemen zonder in elkaars benen verward te raken. In deze grote ruimte schittert alles van kristal, spiegels, electrisch verlichte kronen en van het goud op kolommen, lambrizing en plafond. Op de wanden schilderingen van allegorische voorstellingen.'¹⁴⁰ Maar beroemd was het etablissement toch vooral door zijn naamgever, de grote cuisinier Couturier senior, de meesterkok.¹⁴¹ De heren lieten het zich op Witsens afscheidsfuif ongetwijfeld goed smaken.¹⁴² Ising bracht rapport uit aan Karel Thijm

¹³⁸ Brief van Albert Verwey aan Kitty van Vloten, d.d. 10 oktober 1888, in: Schenkeveld en Van der Wiel 1995, p. 546-547.

¹³⁹ Brief van Albert Verwey aan Kitty van Vloten, d.d. 15 juli 1889, in: Endt 1990, p. 103.

¹⁴⁰ Uit een boekje van Jantje van Leyden (pseud. Voor C.C. Verenet) uit 1898. Hier geciteerd uit: Looijen 1977, p. 53 e.v. In de jaren 80 was er nog geen elektrisch licht in de zalen van Couturier. Er was gasverlichting. Het eerste hotel-restaurant met elektrisch licht was Krasnapolsky (1883 ter gelegenheid van de wereldtentoonstelling) door middel van eigen installaties. Andere grote inrichtingen volgden en op 24 september 1890 werd aan 'Electra', maatschappij voor elektrische stations, concessie verleend van gemeentewege voor het aanleggen van elektrische leidingen.

¹⁴¹ Maison Couturier komt voor in Van Lennep 1967. Op p. 125 lezen wij dat een gewezen chef-de-cuisine van Prins Frederik, J.J. Couturier, in 1879 het huis Keizersgracht 674 kocht en het inrichtte 'voor bruiloften en partijen. Een teken van de algemeen toenemende welvaart.' De sociale bovenlaag hield er tijdens het Amsterdamse 'belle époque' haar bals in de door Couturier achter het grachtenhuis aangebouwde balzaal. Prins Willem Frederik Karel (1797-1881) was een zoon van koning Willem I en Wilhelmina van Pruisen. Op 1 november 1928 sluit Couturier na een bijna vijftigjarig bestaan voorgoed haar deuren.

¹⁴² Potage à la tortue, Potage ragout blanc, Croquettes de ris de veau, Soles sauce persil, Filet de boeuf à la Duchesse, Haricots verts, Côtelettes de mouton aux petits pois, Crêmes frites sauce ananas, Poulardes rôties, Compôte de fruits, Anguilles frites sauce tartare, Mayonnaise de homards, Salades, Crème Chipolata, Nougat, Glaces Fleurs de Marie, Dessert', was als menu in die dagen heel gangbaar

over het diner dat Willem Witsen zestien van zijn vrienden aanbod in een van de kleinere vertrekken van het etablissement:

bij den vermaarden Cuisinier Couturier op de Keizersgracht, alhier, gij weet wel! Het maal begon om zeven uur en tegen twaalf uur geraakten sommigen der Heeren zoo in feestvreugde, dat zij met den inventaris begonnen te werken en kraamschutten, kleeden, glazen en stoelen, benevens de Heeren heel hard door de kamer rolden, waarbij de heeren knechten met hun doodgraversgezichten groote oogen opzetten.¹⁴³

Verwey deed zijn Kitty het volgende verslag van dit festijn:

Ik moet nog meer zeggen, maar ik ben nu een beetje moe. Die moeheid komt ook wel van dat diner, begrijp-ie? Van de wijn, vatje wel? Maar Goes en ik waren modellen van nuchterheid en bedaardheid zonder daarom minder dan de anderen te drinken of vrolijk te zijn. We waren ceremoniemeesters, zie je. Ik had het *opzicht* over den wijn. Ik zei zoo maar: zet nog een flesch bourgogne naast den gastheer. Schenk dien meneer op de hoek eens even in. Enkelen waren al ver heen toen ze aan tafel kwamen, maar alles liep goed af. Vreemd, dat Willem zoodra hij dronken is, woedend op me wordt. Gisteren ook.¹⁴⁴

Over de aard van deze woede weten wij meer dankzij een uitgebreide brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden, zijn behandelend geneesheer. Hij wilde die avond zelfs met Verwey op de vuist:

Ik zal je zeggen, wat er in me gebeurt. Sinds gisteren morgen. Of liever sinds dien avond bij Couturier. Ik had me zeer kwaad gemaakt na het diner, had zooals je weet met Albert willen vechten eerst dáár, en later nog eens op straat. Waaróm? Hij irriteerde me, door dat hij maar niet wegging. Ik kan hem niet zien, zonder hem te haten. [...] Dit is de oorzaak, maar de aanleiding was, zooals ik zei, dat hij niet heenging, maar door de kamers heen en weer liep, waardoor ik hem telkens zag en niet meer zag, dacht dat hij weg was, en daar kwam hij weer

Kloos was er ziek van. Hij vervolgde zijn brief:

Nu dan, den volgenden ochtend werd ik wakker met nog veel van dezelfde kwaadheid en ik sprak daar een beetje over met Hein, terwijl we in onze bedden lagen. Maar op eens hield dat op, mijn hart begon in eens verschrikkelijk hard te

¹⁴³ Prick 1968, p. 85-86. Brief van Arnold Ising jr. aan Karel Alberdingk Thijm, gedateerd 16 oktober 1888. De zeventien aanwezigen waren: Arnold Aletrino, Nicolaas Bastert, Hein Boeken, George Breitner, Charles van Deventer, Frederik van Eeden, François Erens, Frank van der Goes, Arnold Ising, Isaac Israels, Eduard Karsen, Willem Kloos, Jacobus van Looy, Maurits van der Valk, Albert Verwey, Willem Witsen en Jan Veth.

¹⁴⁴ Brief van Albert Verwey aan Kitty van Vloten, d.d. 12 oktober 1888, in: Schenkeveld en Van der Wiel 1995, p. 549-550.

kloppen, en ik werd door mijn heele lichaam heerlijk moe en aangenaam warm maar zwak doodzwak. Ik dacht niet meer aan doodgaan dan met een zacht: 'nu goed' en ik herinner me dat ik net zoo eens was geweest in een nacht toen ik gevaar liep dood te gaan, zooals ik later hoorde. Dat weer voelen gaan van mijn lichaam in die verdovende zwakte werd hoe langer hoe erger en ik vroeg Hein, die bij mijn bed stond, om een dokter te halen. Maar ik bedacht me dadelijk daarop, dat het niets zou geven, als ik werkelijk dood moest.

Kloos realiseerde zich dat hij Hein daarmee wel heel veel last zou bezorgen en besloot zich met behulp van Boeken aan te kleden. 'Ik dacht, zou ik gek worden dat nooit, en voelde plotseling een heelen ergen wil in me opkomen om helemaal beter te worden.' Daarna viel hij weer in slaap. Toen hij wakker werd, kwamen de verschijnselen weer terug, maar hij lachte ze met Boeken weg en kwam plotseling tot het bewustzijn dat Verwey helemaal uit zijn hoofd verwenen was.

In het tweede deel van zijn brief, op papier van Die Port van Cleve, ('Hein ging uit, we moesten gaan koffie drinken in de Poort. Ik ben nu weer alleen en zet mijn brief voort') schetste hij elementen van zijn karakter die getuigden van enig inzicht in zijn psyche.

Was ik, zooals ik meestal ben, hypochondrisch, beroerde gedachten voelende aankomen, maar wegdringen. Maar de heele rest van den dag ben ik vreemd geweest, als ik anders vroeger slechts bij oogenblikken was. Ik zei de meest dwaze dingen en maakte alle lui – we waren zoowat met zijn zevenen – aan het lachen. Ik voelde me verschrikkelijk op gewekt en overschillig-groot.

En vervolgde zijn verhaal aan Van Eeden:

Ik voel me net of ik een ander Ik ben geworden, dat toch hetzelfde is, of mijn hoofd is schoongeveegd en er toen nieuwe dingen in zijn gezet, als nieuwe meubelen in een kamer. 't Is net of ik aan een verschrikkelijken droom ben ontkomen en mijn lichaam betast en voel dat het niet waar is, wat ik heb gedroomd. Ik verklaar 't, lach nu niet, beste jongen, door suggestie, het ontkomen aan een geweldigen, mezelf uitzuigenden invloed, dien Verwey's hersenorganisatie langzamerhand op mezelf gekregen had. Maar waardoor? Waardoor is dat eruit raken gekomen? O, het Leven is wonderbaar. Je hebt zelf gezien hoe ik dat sonnet gemaakt heb van de zee, heelemaal onbewust, pratend over andere dingen. En nú voel ik pas al de waarheid er van. Hoe kòmt dat? Kan jij daar iets van zeggen? Ik wou iemand hebben, die er tenminste iets van begreep en mij in 't begrijpen hielp. Want begrijpen is toch alles in 't leven.¹⁴⁵

De volgende dag schreef Van Eeden hem blij te zijn dat hij zichzelf weer onder controle had, en waarschuwde hem vooral voor van zijn dubbel-ik.

¹⁴⁵ Brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden, d.d. 13 oktober 1888, Van Eeden-archief XXIV C46, BC. Kloos meldde in deze brief dat hij het gedicht 'Van de zee' in eenzelfde trance had geschreven als zijn Duitse verzen.

Je geheele leven wordt er door beheerscht zonder dat je het beseft – ik denk dat die meeningen, die opwellingen en gewaarwordingen die je nu niet begrijpt allen daaruit opdoemen en het je doen schijnen alsof een *vreemde* invloed je beheerscht.

In *De Nieuwe Gids* van oktober 1888 wijdde Van Eeden een studie aan de werking van de dubbel-ik, waarbij hij ongetwijfeld ook aan Kloos heeft gedacht, en stelde hij onder meer:

De beteekenis van dit dubbel-ik in ons zieleleven moet zeer uitgebreid zijn. Het is zonder twijfel de bewaarder van al onze herinneringen, ook van de post-hypnotische suggesties die het na dagen, na maanden nog plotseling aan het andere ik opdringt, de schepper van droomen en hallucinatiën, datgene wat ons uit den diepsten slaap wekt door een bekend geluid of juist op den tijd, waarop men zich bij 't inslapen voornam te ontwaken, - en groot moet ook de rol zijn die het bij sommige vormen van waanzin speelt.¹⁴⁶

In zijn brief aan de ongelukkige dichter liet Van Eeden zich niet uit over de vraag of het bij Kloos om een vorm van waanzin ging. Kloos wilde de stad uit. Een omgeving waar het onmogelijk was om Verwey tegen het lijf te lopen, leek niet alleen Van Eeden en Kloos, maar ook Witsen voor alle partijen het beste. Willem mocht naar Londen komen.

¹⁴⁶ Van Eeden 1888, p. 53-62. Zie ook: Fontijn 1990 (*Tweespalt*), p. 237.